

Чыганак: Ениги Эмирхан. Хәтердәге төеннәр: мәкаләләр, очерклар һәм истәлекләр / Эмирхан Ениги. - Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1983. - 222, [2] б.

НӘКҮЙ ИСӘНБӘТ

(60 яшь тулу уңае белән)

Нәкүй Исәнбәт...

Сынаганыгыз бардыр: кайбер исемнәрдә ирексездән игътибарны үзенә тарта торган ниндидер бер көч була. Андый исем һәрвакытта кызыксыну уята, гел нидер көтәргә мәжбүр итә... Моның сере, әлбәттә, исемнәң үзендә түгел, ә иясендә. Халык эйткәнчә, исем кешене бизәми, ә кеше үзе исемен бизи. Бу хакыйкать безнең Нәкүй Исәнбәткә аеруча туры килә: ул үзе, бары тик үзе, исемен олы, шәрәфле, хәрмәтле итте.

Нәкүй Исәнбәт дигәч тә без драматург, шагыйрь, галим бер кешене күз алдына китерәбез. Менә ярты гасырга якын инде без аның жыйнак, ягымлы исемен әдәбиятыбызда өзлексез күреп, театрларыбызда елданел ишетеп киләбез. Ул Тукай исән вакытта ук яза башлый. Шуңа күрәдер ахрысы, гүя Тукайның үз кулыннан әдәби эстафетаны алыш, бүгенге көнгә китереп житкергән карт, әмма армас чапкын булып тоела ул безгә...

Кыска бер мәкаләдә Нәкүй Исәнбәтнең алтмыш еллык гомерен, күп тармаклы иҗади эшчәнлеген һәм тау кадәр хезмәтен азмы-күпме тулы итеп язып чыгу — минем очен гаять авыр бурыч. Ләкин бер нәрсә күцелне юата: халкыбыз Нәкүй Исәнбәтнең кем икәнен бик яхши белә. Ул аны үзенең иң өлкән, иң популяр милли язучысы итеп таный, яраты һәм хәрмәт итә.

Халык күцеленә юл салу ансат эш түгел: язучыдан саф вөждән, чын гаделлек, исkitкеч зур тырышлык һәм батырлык сорый ул. Исәнбәтнең гомер юлы — моның ачык мисалы.

Безнең бұлачак язучыбыз бәрәкәтле Башкортстан туфрагында, хәзерге Салават районы Малаяз авылында, иске стиль белән 1899 елның 29 декабрендә дөньяга килә. Аның балачагы Урал итәкләрендә, ямъле Йөрүзән буйларында уза.

1910 елны атасы Сиражетдин мулла унбер яшьлек Нәкыйне, Уфага китереп, Сабир хәэрәт мәдрәсәсе «Хөсәения»гә тапшыра. Шуши мәдрәсәдә яшь шәкертнең беренче әдәби адымнары да башлана — ул аерым дәфтәргә матурлап шигырьләр язарга тотына. Көннәрдән бер көнне аның бу дәфтәре белән «Галия» шәкерте, шигъриятне исkitкеч тирән хис итүче яшь шагыйрь Шәехзадә Бабич таныша.

Ул чын ихластан сокланып һәм мактап язган котлау сүзләре белән дәфтәрне хужасына кайтарып бирә.

Асылда бу Бабичның Нәкый Исәнбәткә шатланып дусларча кул сузуы, үзе белән бергә әдәбият мәйданына чакыруы була.

Исәнбәтнең беренче шигыре 1914 елны «Ак юл» журналында басылып чыга. Яшь шагыйрь кью, житеz адымнар белән атлап китә. Шул заманың һәрбер язучысы өчен басылу дәрәҗәдән саналган «Аң» журналында, шулай ук «Ак юл» белән «Сөембикә»дә аның шигырьләре бер-бер артлы чыгып торалар. Бөек революция алдыннан өч-дүрт ел вакыт эчендә ул дистәләрчә шигырь һәм дүрт поэма бастырып өлгерә. Шулай итеп, Нәкый Исәнбәт безнең совет чорына үзен танытып өлгергән, һаман үсә-ныгый барган шагыйрь булып килеп керә. Революциядән соң инде аның ижади эшчәnlеге тагын да көчәеп китә. Уфа, Казан, Мәскәү, Урал матбуғатларында аның шигырьләре, сатирик парчалары, мәкаләләре өзлексез диярлек басылып тора.

Кайсы гына шагыйрь ул ёлларда революцияне котлап, азатлыкны мактап, коллыкны нәләтләп шигырь язмады икән?! Бу — бөек чорның поэзиядә табигый чагылышы иде. Ләкин шул еллардагы менәрчә шигырь арасында исеме белән үк аерылып торган озын гына бер шигырь бар. «Коммуна тимерлегендә» дип атала ул. 1920 елда язылган һәм бик тиз популярлашып киткән бу шигырендә Нәкый Исәнбәт азат хезмәтнең мәгънәсен ачып бирә.

Бер генә өзек:

Эш кенә бар жирне-күкне күкрәтә,
Эш кенә бар тауны-ташны тетрәтә,
Эш кенә — дуслык, татулык чишмәсе,
Эш кенә тик — коммунаның чәчкәсе.

Эш кенә — көч, эш кенә — ир ирлеге,
Әй, граждан, әйдә эшкә, кил бире!..

Әйе, бу — азат хезмәтнең әһәмиятен аңлауда бик еракка карый белү, бу — хезмәткә дәртле өндәү, бу — хезмәткә дан жырлау иде... Шул ук вакытта бу шигыры,ничектер, авторның үз хыялын, үз омтылышын да безгә аңлаты кебек: чынлап та, Нәкий Исәнбәт — гомеренең һәр көнен, һәр сәгатен ижади хезмәткә биргән, бары тик хезмәттән генә ямь-ләззәт табып яшәгән кеше ул.

Нәкий Исәнбәт үзенең ижатында баштан ук яшь имән төсле жәелеп, тармакланып үсә башлый. Шигырьләре белән бер үк вакытта диярлек ул беренче сәхнә әсәрләрен дә яза (1912 елда — «Урнаш», 1914 елда — «Әмирхан хәэрәт»). Драматургия аның ижатында елдан-ел көчәя бара. 1919 елда ул «Сират» дигән трагедиясен бирә. Э 1923 елда сәхнәгә чыккан «Һижрәт» комедиясе, ниһаять, Исәнбәтне көчле, талантлы драматург итеп таныта. Шуннан соң инде драматургия аның ижатында төп эш, төп юнәлеш булып китә. Шуңа күрә дә ул башлыча драматург буларак дан казана. Егерме тугыз сәхнә әсәре белән каршы ала ул үзенең алтмыш еллык бәйрәмен!

Драматургиянең һәр жанрында — комедия, трагедия һәм драмада — Исәнбәт үзен бер үк дәрәҗәдә зур оста итеп күрсәтте. Нәкъ сәхнә таләп иткәнчә, эчке интонациягә бай, үткөр сөйләм теле, индивидуаль характерларга ия чын кеше образлары, оста һәм тыгыз үрелгән конфликт — менә аның һәрбер әсәренә хас сыйфатлар. Драматургның ижатын яхшы белүче артист Габдулла Шамуков әйткәнчә, Исәнбәт әсәрләре «я саф комедия, я саф драма яки саф трагедия ул»... Бу инде язучының драматургия законнарын никадәр тирән аңлавы һәм нинди зур осталыкка ия булуы турында сөйли. Менә шуңа күрә дә аның әсәрләре сәхнәдә үзләренең ачык, табигый гәүдәләнешләрен жиңел табалар, һәрвакыт тамашачыны биләп алалар һәм, гадәттә, озын гомерле булалар.

Ә тема яғыннан алып карасак? Монда инде без драматургның гаять тирән эрудицияле һәм киң колачлы булуын күрәбез. Борынгы заманның легендар шәхесләренә багышланган «Спартак», «Хужа Насретдин», «Әбу-Галисина», революция каһарманнарын яки тарихка кергән кешеләрне гәүдәләндергән «Мулланур Вахитов», «Сәхипжамал Волжская», «Муса Жәлил», тарихи

вакыйгаларны яки билгеле бер чорны чагылдырган «Нижрэт», «Миркәй белән Айсылу», «Булак арты республикасы», ниһаять, вакытына карап, көннең актуаль темаларын күтәргән «Мәрьям», «Рәйхан», «Гүзәл», «Зифа» — менә бу санап чыккан кадәресе дә драматург колачлаган тормыш материалының никадәр бай булуын ачык күрсәтсә кирәк. Ләкин Исәнбәт нәрсә турында гына язмасын, ул, барысыннан элек, замана язучысы. Күп әсәрләрен ул үзе яшәгән заманның зур вакыйгаларына багышлый, күп әсәрләрендә ул замандашларын борчыган мәсьәләләрне күтәреп чыга... Хәтта аның бик борынгы темаларга язылган әсәрләрендә дә хәзерге заман белән аваздашлык бик ачык сизелеп тора. Кыскасы, Исәнбәт драматургиясен әдәбиятыбызының зур казанышы, зур байлыгы дияргә тулы хакыбыз бар.

Әлбәттә, бу байлык маҳсус өйрәнүне сорый. Шик юк, әдәбиятчылар вакыты белән бу эшкә керешерләр. Эмма мин Исәнбәт иҗатын шуши хәтле мул уңышлы иткән бер генә сәбәпкә тукталып узарга телим. Нинди сәбәп ул?

Мин аны язучының әдәби мирасыбызга, әдәбиятыбызының алдынгы традицияләренә һәм, ниһаять, корымас чишмә кебек өзлексез бәреп торган халык иҗатына таянуы дип атар идем. Бу аның бөтен иҗаты аша кызыл жәп шикелле сузылып килә... Билгеле инде, таза жирлеккә нык басып тору язучыбызга халык рухын дөрес хис итүдә һәм милли үзенчәлекне саклауда, һичшикsez, зур ярдәм иткән булырга тиеш.

... Без бик хаклы рәвештә Нәкий Исәнбәтне галим дә дидек. Аның гыйльми эшләре әдәби хезмәтләреннән һич тә ким түгел. Индэлек, ул тел хәзинәбезне өйрәнүдә, туплауда, тәртипкә салуда бик күп эш эшләде. Аннары, халкыбызының фольклор байлыгын жыю, өйрәнү эшенә гаять зур хезмәт күйдә. Хәзерге вакытта калын томнар булып чыга башлаган халык мәкалъләре жыелмасын әнә шул олы хезмәтнең беренче зур, житди нәтижәсе итеп карага кирәк. Болар өстенә тагын язучының кулында озак еллардан бирле жыелып, томнар тәшкил итәрлек дәрәҗәдә тупланган, гыйльми нигездә тәртипкә салынган татар мәзәкләре, табышмаклары, жырлары, такмазалары бар. Инде без аның борынгы әдәбият язмаларын өйрәнү, аннары драматургия, поэзия буенча теоретик мәкаләләр язу кебек хезмәтләрен дә искә алсак, бу затның эшчәнлегенә гажәпләнмичә һәм сокланмыйча һич мөмкин түгел... Хәтта Исәнбәт, аркасына биштәрле капчык асып, Башкортстан һәм

Татарстан жирләрендә үскән үлән-чәчәкләрне дә жәяүләп жыеп йөрдө. Хәзер аның кулында йөзләрчә үсемлекнең татарча тәгаен ачыкланган исемнәре саклана. Без инде, урын тарлыктан, язучының балалар әдәбиятына биргән хезмәтләрен һәм классик әдәбияттан (Пушкин, Грибоедов, Мольер, Шекспирдан) зур-зур тәрҗемәләрен санап чыга алмыйбыз, тик бу эшләрнең дә күп һәм житди булуын әйтү белән генә чикләнергә мәжбүрбез.

Нәкый Исәнбәт кайнар темпераментлы, тынгысыз язучы ул. Ижат юлы аның тап-такыр да шоп-шома гына булмады. Заманыбызының катлаулы чорлары аша узганда, ул сөртенеп, тайгалап та куйгалады. Моның өчен каты тәнкыйтьләрне дә ишетте. Кайбер очракларда исә нахакка да кыйналды. Әмма нинди генә сынауларга дучар ителмәсен, Нәкый Исәнбәт һәрвакытта туган халкына итагатьле, халкының бөек максатларына турылыклы булып калды.

... Исәнбәт — көчле кеше. Алтмыш ел яшәп, шуның ярты гасырга якын вакытын беткәнче авыр ижат эшнә биреп тә, ул әле үзенең эшчәнлеген киметкәне юк. Ул һаман яна, ул һаман ижат итә... Һәм без ышанабыз ки, татар халкының мәхәббәт-хөрмәте аца әле күп еллар яшәргә, күп еллар ижат итәргә, әдәбиятыбызы: «Бу — Исәнбәтнеке!» дип әйтерлек яңадан-яңа үлмәс әсәрләр белән баетырга мөмкинлек бирер.

1960